

Потоп. Т. 1

КУПИТИ

«Потоп» — друга частина історичної трилогії Генрика Сенкевича, до якої входять також романи «Вогнем і мечем» (вийшов у цьому ж видавництві 2006 року) і «Пан Володийовський». Твір присвячений боротьбі Речі Посполитої зі шведською навалою у XVII ст. Письменник показав шляхетську анархію, що панувала в країні. Зрадникам вітчизни — могутнім князям Радзивіллам та їхнім посіпакам — він протиставив жменьку патріотів, довкола яких поступово збиралися основні сили визвольного руху. Головною дійовою особою «Потопу» є Кмитиць, котрий, раніше пихатий і свавільний шляхтич, стає самовідданим воїном, який разить шведів під мурами Ченстоховського кляштору. Численні пригоди Кмитиця, посилюючи цікавість сюжету, дають авторові змогу розкрити перед читачами широку панораму життя феодальної Польщі.

СВІТОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

Генрик СЕНКЕВИЧ

ПОТОП

ТОМ 1

Генрик Сенкевич
У трьох томах

Henryk Sienkiewicz

POTOP

TOM PIERWSZY

Генрик Сенкевич

ПОТОП

ТОМ ПЕРШИЙ

З польської переклав Євген Литвиненко

Перекладено за виданням:

Henryk Sienkiewicz. Potop. Powieść. T. 1. Państwowy Instytut Wydawniczy.
Warszawa, 1962.

Ілюстрації публікуємо з дозволу

THE NATIONAL FILM ARCHIVE, POLAND

«Потоп» — друга частина історичної трилогії Генрика Сенкевича, до якої входять також романи «Вогнем і мечем» (вийшов у цьому ж видавництві 2006 року) і «Пан Володійовський». Твір присвячений боротьбі Речі Посполитої зі шведською навалою у XVII ст. Письменник показав шляхетську анархію, що панувала в країні. Зрадникам вітчизни — могутнім князям Радзивіллам та їхнім посіпакам — він протиставив жменьку патріотів, довкола яких поступово збиралися основні сили визвольного руху. Головною дійовою особою «Потопу» є Кмитиць, котрий, раніше пихатий і свавільний шляхтич, стає самовідданим воїном, який разить шведів під мурами Ченстоховського кляштору. Численні пригоди Кмитиця, посилюючи цікавість сюжету, дають авторові змогу розкрити перед читачами широку панораму життя феодальної Польщі.

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавця.

© Литвиненко Є., український переклад, редагування,
коментарі, 2017

© The National Film Archive, Poland, 2017

© Видавництво «Богдан», 2017

ВСТУП

Був у Жмуді могутній рід Білевичів, який походив від Мендога¹ і мав багато колін. У всьому Росенському повіті його шанували найбільше. Високих посад Білевичі ніколи не обіймали, правили тільки у себе в повіті, проте на бойовищі зажили для вітчизни неабиякої слави, за що у різні часи отримували щедрі винагороди. Їхнє родове гніздо, котре існує донині, називалося теж Білевичами, але, крім нього, вони володіли багатьма іншими маєтками і довкола Росен, і далі до Кракинова, понад Лаудою, Шоєю, Нев'яжжю, й аж ген за Понев'яжжям. Згодом рід Білевичів розпався на кілька дворів, мешканці яких не бачились одне з одним. З'їжджались усі тільки тоді, коли в Росенах, на рівнині, що звалася Станами, відбувався парад жмудського шляхетського ополчення. Зустрічалися часом і під хоругвами загонів війська литовського, й на сеймиках, а позаяк були заможні та впливові, то зважати на них мусили навіть усезмогутні в Литві й Жмуді Радзивілли.

За панування короля Яна Казимира патріархом усіх Білевичів був Геракліуш Білевич, полковник легкої хоругви, підкоморій упицький². Він не жив у родовому гнізді, яким володів тоді Томаш, мечник росенський; Геракліушу належали також Водокти, Любич та Митруни, що лежали неподалік Лауди і були оточені, немовби морем, землями дрібної шляхти.

Окрім Білевичів, околиця мала лише кілька заможних дворів: Сологуби, Монтвили, Шилінги, Коризни, Сицинські (щоправда, й дрібнопомісної братії з такими прізвищами не бракувало), тому все лауданське узбережжя було густо всіяне так званими «селищами», або, простіше сказати, застянками, в яких жила славна й відома в історії Жмуді лауданська шляхта.

В інших теренах краю роди брали назву від застянків або застянки від родів, як було у Підляшші, а тут, у лауданському надріччі, було не так. Тут у Морезах жили Стак'яни, яких свого часу оселив на тутешніх землях Баторій у нагороду за мужність, виявлену під Псковом³. У Волмонтовичах родючу землю обробляли Бутримми — велетні на всю Лауду, небагатослівні, з важкою рукою, котрі під час сеймиків, набігів чи воєн мовчки ломили стіною. У Дрозжейканах і Мозгах поралися по господарству численні Домашевичі, славні мисливці, — пущею Зеленкою вони ходили на ведмедя аж до Вілкомира. Гаштовти осіли в Пацунелях; їхні дівчата славилися вродою, тому, врешті-решт, усіх дівчат на околицях Кракинова, Понев'яжжя й Упити почали називати «пацунельками». Сологуби Малі були багаті на породистих коней і корів, яких випасали на лісових галявинах; Гостевичі з Гощунів курили в лісах смолу, тому їх і прозвали Гостевичами Чорними, або Димними.

Були й інші застянки, були й інші роди. Назви багатьох з них збереглися донині, проте й застянки лежать переважно не там, де лежали, і люди, котрі живуть у них, звуться не так, як колись. Їх захопили війни, нещастя та пожежі, люди не завжди відбудовувалися на

колишніх згарищах, одне слово, багато що змінилося. Але за тих часів ще процвітала стара Лауда, живучи як колись, і чутка про лауданську шляхту котилася краєм, бо незадовго перед цим вона під орудою Януша Радзивілла билася під Лоевом, де вкрила себе гучною славою⁴.

Усі лауданці служили в хоругві старого Геракліуша Білевича: хто багатший — товаришами з двома кіньми, хто бідніший — з одним конем, а найбідніші — простими жовнірами. Загалом це була войовнича шляхта, яка над усе любила своє рицарське мистецтво. Натомість на тих справах, що зазвичай вирішували на сеймиках, вона мало розумілася. Знала, що король — у Варшаві; Радзивілл і пан Глебович, староста, — у Жмуді; а пан Білевич — у Водоктах на Лауді. Цього їй вистачало, і голосувала вона так, як її навчав пан Білевич, переконана, що він хоче того самого, що й пан Глебович, той завше іде нога в ногу з Радзивіллом, Радзивілл — королівська рука у Литві й Жмуді, а вже король — чоловік Речі Посполитої і батько усієї шляхетської родини.

Зрештою, для могутніх біржанських вельмож пан Білевич був не слугою, а радше приятелем, до того ж неоціненним, бо на перший поклик мав напихваті тисячу голосів і тисячу лауданських шабель, а від шаблі у руках Стак'янів, Бутримів, Домашевичів чи Гаштовтів у той час не ризикував відмовитися ніхто на світі. Усе змінилося згодом, надто тоді, коли пана Геракліуша Білевича не стало.

А не стало батька й добродійника лауданської шляхти тисяча шістсот п'ятдесят четвертого року. Страшна війна розгорілася тої пори вздовж усього східного кордону Речі Посполитої. Пан Білевич на неї вже не пішов — не пустили вік та глухота, але лауданці пішли. Отож коли долинула звістка, що Радзивілл зазнав поразки під Шкловом⁵, а лауданську хоругву майже до ноги викошено в сутичці з найманою французькою піхотою, апоплексичний удар розбив старого полковника, і він оддав Богові душу.

Звістку про поразку привіз такий собі пан Міхал Володийовський, молодий, але вельми прославлений жовнір, котрий за наказом Радзивілла командував замість пана Геракліуша лауданською хоругвою. Уцілілі лауданці теж повернулися до рідних домівок. Змучені, пригнічені, зголоднілі, вони, як і все військо, нарікали на великого гетьмана⁶, котрий повірив у свою незвисяжність, у те, що саме його ім'я наводить на ворога страх, і тому з малими силами кинувся на супротивника, який удесятеро переважав його, чим занастив військо та всю країну.

Проте жоден голос не прозвучав при цьому супроти молодого полковника, пана Єжи Міхала Володийовського. Навпаки, ті, які вижили у погромі, підносили хлопця до небес, розповідаючи чудеса про його військовий досвід і хоробрість. Єдиною втіхою для уцілілих лауданців були спогади про те, які подвиги вони вчинили під проводом пана Володийовського: як в атаці пробилися, наче крізь дим, через перші лави свіжих військ, як потім, наскочивши на французьких найманців, упух і впрах рознесли шаблями найпередовіший полк, причому пан

Володийовський власноруч зарубав полковника, як, нарешті, оточені звідусіль, відчайдушно проривалися з вогняного кільця, і падали, встилаючи трупами землю, і стинали ворога...

Із жалем, але і з гордістю слухали ці розповіді лауданці, котрі не служили у регулярному литовському війську й мали виступати тільки в народному ополченні. Скрізь сподівалися, що народне ополчення, цей останній захист вітчизни, невдовзі буде скликано. Наперед умовилися, що в такому разі лауданським ротмістром оберуть пана Володийовського⁷, бо він, хоч і нетутешній, зарекомендував себе так, що серед місцевої шляхти не було йому рівні. Уцілілі лауданці розповідали також, що він урятував від загибелі самого гетьмана. Тому вся Лауда мало не на руках його носила, а застянки навперебій запрошували на гостину. Особливо змагалися при цьому Бутрими, Домашевичі й Гашовти — усі хотіли, щоб пан полковник погостював у них чимдовше. А він так уподобав цю хоробру шляхту, що, коли рештки радзивілівського війська потяглися до Біржів, аби там оговтатися після поразки, не вирушив із ними, а їздив від застянка до застянка, аж поки осів, нарешті, міцно у Пакоша Гашовта, котрий був старійшиною у Пацунелях.

Щоправда, пан Володийовський аж ніяк не міг поїхати до Біржів, бо тяжко занедужав: спершу мучив його сильний жар, потім від контузії, яку він дістав іще під Цибиховом, у нього відібрало праву руку. Три Пакошеві доньки, гарні, як три маківки, турботливо його доглядали і присяглися повернути такому славному кавалерові колишнє здоров'я, а шляхта, хто тільки був живий, клопоталася похороном свого старого вождя, пана Геракліуша Білевича.

Після похорону розпечатали духівницю небіжчика, з якої з'ясувалося, що спадкоємицею усіх володінь, за винятком села Любич, старий полковник призначив свою онуку Олександру Білевич, упитську ловчанку, а опіку над нею до її заміжжя доручив усій лауданській шляхті.

«...Нехай ті, хто до мене був приятний, — ішлося в духівниці, — і любов'ю платив за любов, такими самими будуть і для сиротини за нинішніх часів зіпсованості й двоєдушності, коли ніхто не може бути убезпечений від сваволі та злості людської і не може не знати страху, нехай заради пам'яті про мене візьмуть сироту під свій захист.

Треба дбати також, щоб вона безпечно володіла маєтностями, за винятком села Любич, яке я віддаю, дарую та відписую панові Кмитицю, молодому оршанському хорунжому, і щоб ніхто йому в цьому не чинив перепон. Ті ж, кого здивує моя прихильність до вельможного пана Анджея Кмитиця, або хто побачить у цьому кривду для онуки моєї рідної, Олександри, нехай знають, що змолоду й до дня своєї смерті я до батька цього хлопця відчував тільки приятнь і братню любов. З ним укупі ми в походи ходили, і він мені багато разів життя рятував, а коли злість та *invidia*¹ панів Сицинських захотіли відібрати у мене маєтності, він і тут мені допоміг. Тоді я, Геракліуш Білевич, підкоморій упитський, а водночас недостойний грішник, який нині стоїть перед суворим судом Божим, чотири роки тому (ще живий був і ногами по землі ходив) вирушив до пана Кмитиця-батька, мечника оршанського, аби

справ приватних вирішено було послати людей бувалих і досвідчених на розшуки пана Анджея Кмитиця.

Раду вели лауданські діди на чолі з Пакошом Гаштовтом і Касяном Бутримом, двома околичними патріархами. Уся шляхта, втішена довірою, яку їй виявив покійний пан Білевич, ревно присяглася виконати його волю й оточити панну Олександру батьківською турботою. Тому й було спокійно на берегах Лауди, хоча навіть у тих краях, куди війна ще не дійшла, спалахували чвари і невдоволення. Не було жодних нарікань на права молоді поміщиці, ніхто не чіпав меж її володінь, не зносив межевих горбиків, не вирубував мічених сосен на лісових рубежах, не захоплював пасовиськ. Навпаки, усі допомагали юній спадкоємниці, чим могли. Так, Стак'яни, котрі жили на березі річки, присилали солону рибу, з Волмонтовичів од буркотливих Бутримів надходило збіжжя, від Гаштовтів — сіно, від Домашевичів Ловецьких — дичина, від Гостевичів Димних — смола та дьоготь. У застянках панну Олександру називали не інакше, як «наша панна», а вродливі пацунельки виглядали пана Кмитиця так само нетерпляче, як і вона.

Тим часом надійшов королівський заклик організувати народне ополчення, і заворушилася шляхта на Лауді. Змужнілі юнаки й чоловіки, яких не зігнули літа, — всі мусили сідати на коней. Ян Казимир прибув до Гродна і призначив там генеральний збір. Туди всі й потяглися. Першими рушили мовчки Бутрими, за ними інші, а Гаштовти поїхали, як завжди, останніми, бо ніяк не могли розпрощатися зі своїми пацунельками. З інших земель прибуло мало шляхти, і вітчизна залишилася без захисту, хоча благочестива Лауда з'явилась уся.

Пан Володийовський не поїхав, бо ще не володів рукою й зостався з красунями ніби за войського⁸. Спорожніли застянки, і тільки старі та жінки сиділи вечорами при вогнищах. Тихо було у Понев'язжжі й Упиті, всюди чекали на новини.

Панна Олександра теж зачинилась у Водоктах і нікого, окрім слуг та своїх лауданських опікунів, не бачила.

¹ Заздрощі (лат.).

² Тут — збір (лат.).

РОЗДІЛ І

Настав новий, тисяча шістсот п'ятдесят п'ятий рік. Січень був морозний, але сухий. Білим кожухом завтовшки у лікоть сувора зима вкрила святу Жмудь. Під вагою наморозі гнулися й ламалися ліси, вдень на сонці сніг сліпив очі, а вночі при місяці по стужавілому насту неначе пробігали миготливі іскри. Звірі підходили до людських помешкань, а бідолашні птахи стукали дзьобами в оторочені інешм і розмальовані морозяними квітами шибки.

Якось увечері панна Олександра сиділа в челядні з двірськими дівчатами. Це був давній звичай у Білевичів — проводити вечори з челяддю, коли не мали гостей, і співати благочестиві пісні, щоб на власному прикладі виховувати простолюдинів. Так само чинила й панна Олександра, тим паче, що її покоївки були переважно шляхтянками, дуже вбогими сиротами. Вони виконували всяку, навіть найчорнішу, роботу, були у господині служницями, натомість їх навчали доброзвичайності й поводитися з ними ліпше, ніж із простими дівчатами. А втім, були серед них і селянки, котрих можна було відрізнити за мовою, бо багато хто з них не вмів говорити польською.

Панна Олександра вкупі зі своєю родичкою панною Кульвець сиділа посередині челядні, а дівчата — по боках на лавах, і всі пряли. У великій печі з навислим бовдуром горіли соснові поліна й корчі, то згасаючи, то знову спалахуючи яскравим вогнем або розсипаючись іскрами, коли підліток, який стояв біля печі, підкидав березових дров та скіпок. Коли полум'я здіймалося, видно було темні дерев'яні стіни величезної будівлі з надзвичайно низькою, перекритою балками стелею. На балках, погойдуючись від тепла, висіли на нитках різноколірні зірочки, повирізувані з облаток, а з балок виглядали мотки чесаного льону, що звисали обабіч, неначе здобуті у бою турецькі бунчуки. Балки були геть заставлені ними. На тлі темних стін, примощений на довгі дубові полиці або підпертий ними, виблискував зірками олов'яний посуд будь-яких розмірів.

У глибині челядні, біля дверей, пелехатий жмудин, мугикаючи під ніс монотонну пісню, крутив оглушливі жорна, панна Олександра мовчки

перебирала чотки, дівчата пряли собі, теж ні слова не кажучи одна одній.

Відблиски вогню падали на їхні молоді рум'яні обличчя, а вони під суворим поглядом панни Кульвець ретельно, ніби навперегонки, пряли куделі, лівою рукою поскубуючи м'який льон, а правою крутячи веретена. Часом вони то переглядалися між собою, то швидко переводили очі на панну Олександру, ніби чекаючи, чи скоро вона звелить жмудину зупинити жорна і почне благочестиву пісню, але працювати не переставали, а все пряли й пряли. Сукалися нитки, хурчали веретена, мигтіли спиці в руках панни Кульвець, а пелехатий жмудин гудів жорнами.

Проте іноді він переривав роботу, напевно, щось у жорнах псувалося, бо відразу ж лунав його гнівний окрик:

— Padlas!¹

Панна Олександра підводила голову, ніби розбуджена тишею, що наставляла після окрику жмудина. Тоді вогонь освітлював її біле обличчя і спокійні блакитні очі, які дивилися з-під чорних брів.

Вона була вродливою білявкою з тонкими рисами обличчя й ніжною шкірою. Ну чисто тобі біла квітка! Щоправда, чорна сукня додавала їй трохи суворості. Сидячи біля печі, дівчина поринула в думки, ніби заснула; напевно, переймалась у них своєю долею, прийдешнім, яке важко передбачити.

За духівницею вона мала побратись із чоловіком, котрого не бачила з десяти років. А тепер їй ішов двадцятий, і в неї залишився тільки розмитий спогад про неспокійного підлітка, який, гостюючи з батьком у Водоктах, більше гасав із рушницею болотами, ніж дивився на неї.

«Де ж він і яким став тепер?» — ось запитання, що стояли у голові сердешної панни.

Щоправда, вона знала його з розповідей небіжчика підкоморія, котрий за чотири роки до своєї смерті здійснив далеку й важку подорож до Орші. За його розповідями, це був «хлопець із розумною, але гарячою головою». Після того, як старий Білевич і Кмитиць-батько узгодили одруження дітей, хлопець мав одразу ж приїхати у Водокти на оглядини; тим часом вибухнула велика війна, і замість того, щоб поспішати до нареченої, юнак вирушив на поля під Берестечко. Там його поранили, він лікувався вдома, потім доглядав батька при смерті,

а далі знову спалахнула війна — і так проминули ці чотири роки. Відтоді як помер полковник, сплигло чимало води, а тим часом Кмитиця й слід запався.

Отож було про що подумати панні Олександрі, а може, сумувала вона за судженим своїм незнайомим. Чисте серце її, яке досі не зазнало кохання, було сповнене великої готовності любити. Годі було іскри, щоб у ньому спалахнув вогонь, спокійний, але яскравий, рівний, сильний та незгасний, як вічний вогонь у литвинів.

Тривога огортала її, часом солодка, а часом млосна, і в душі вона увесь час ставила собі запитання, на які не знаходилося відповіді, бо прийти вона могла тільки з далеких полів. Тож перше запитання було: чи з доброї волі пошлюбиться він із нею і чи відповість на поклик її серця, готового кохати? За тих часів були звичною справою батьківські домовляння одружити дітей, і навіть після смерті батьків пов'язані їхнім благословенням діти найчастіше не порушували батьківської волі. Тож панна Олександра нічого надзвичайного у тому, що її засватали, не бачила. Проте одна річ — добра воля, а геть інша — зобов'язання, не завше вони ходять у парі. Тому й ця думка гризла біляву голівоньку дівчини: «А чи покохає він мене?» І насунули розмисли, неначе табун птаства злетівся на самотнє дерево в широкому полі: «Хто ти? Який ти? Живий бродиш світом чи зложив уже свою голівоньку? Далеко ти чи близько?» Відкрите серце панни, ніби двері, відчинені назустріч лю́бому гостеві, мимоволі волато до далеких сторін, до засніжених лісів та полів, окутаних ніччю: «Відгукнися ж, юначе! Бо нема у світі нічого гіршого, ніж чекання!»

І враз, ніби у відповідь на її волення, зокола, з цих засніжених, укритих ніччю далей, до неї долинуло калатання дзвіночка.

Дівчина здригнулась, але вмить згадала, що з Пацунелів майже щовечора присилають по ліки для молодого полковника; те саме подумала і панна Кульвець.

— Це від Гаштовтів по теріак, — сказала вона.

Калатання дзвіночка, прив'язаного до дишла, звучало дедалі чіткіше й сильніше і раптом стихло — напевно, санки зупинилися під ґанком.

— Поглянь, хто приїхав, — звеліла панна Кульвець жмудинові, який крутив жорна.

Той вийшов із челядні, та за мить повернувся і знову взявся за ручку жорен.

— Панас Кмітас, — байдуже мовив він.

— І слово стало плоттю! — вигукнула панна Кульвець.

Прялі зіскочили з місць. Куделі й веретена попадали на землю.

Панна Олександра теж підвелася. Серце у неї калатало, обличчя то бралось рум'янцем, то блідло. Вона зумисне відвернулась од печі, щоб не виказати свого хвилювання.

Аж раптом у дверях постала чиясь висока постать у шубі й хутряній шапці. Молодик ступив на середину кімнати і, зрозумівши, що він у челядні, звучним голосом, не скидаючи шапки, спитав:

— Гей, а де ж ваша панна?

— Ось я, — упевненим голосом відповіла панна Олександра.

Почувши ці слова, прибулець скинув шапку, жбурнув її додолу і, вклонившись, промовив:

— Я — Анджей Кмитиць.

На якусь коротку мить очі панни Олександри зупинилися на обличчі Кмитиця і враз утупилися в землю, але за цю мить дівчина встигла помітити світло-русу, як жито, високо підголену чуприну, бистрий погляд сірих очей, темні вуса, орлиний ніс і смагляве молоде й веселе обличчя.

А він лівою рукою в бік уперся, правою торкнувся вуса й ось що сказав:

— Я ще не був у Любичі, птахом летів сюди, щоб панні ловчанці до ніг уклонитися. Просто з обозу приніс мене сюди вітер, дай Боже, щоб щасливий.

— А ти, милостивий пане, знав про смерть дідуся мого, підкоморія? — запитала дівчина.

— Не знав, але ревними сльозами оплакав я мого добродійника, коли довідався про його кончину від дрібнопомісних шляхтичів, котрі звідси приїздили до мене. Щирим приятелем, майже братом був він покійному моєму батькові. Напевно, й ти, милостива панно, добре знаєш, що чотири роки тому приїздив він до нас, під Оршу. Тоді й обіцяв мені твій дідусь тебе та портрет показав, відтоді й зітхаю я за тобою ночами. Я б і раніше приїхав, але війна — не рідна мати, людей сватає тільки зі смертю.

Дівчину трохи збентежили такі сміливі слова, і, щоб перевести розмову на інше, вона спитала:

— Тож ти, милостивий пане, ще не бачив свого Любича?

— Дарма, встигнеться. Тут у мене є дещо важливіше, та й заповідане майно дорожче, хочу його спершу успадкувати. Але що це ти, милостива панно, усе відвертаєшся від вогню, я і в очі заглянути тобі не можу. Будь ласка, сюди повернись, а я від печі зайду! Отакечки!

Сказавши це, сміливий жовнір несподівано вхопив Оленьку, крутнув її в повітрі й повернув до вогню.

Вона ще дужче збентежилася й, затуливши очі довгими віями, стояла так, засоромившись і світла, і власної вроди. Нарешті Кмитиць відпустив її і вдарив себе по кунтушу.

— Боже милий, яка ж ти гарна! На сто служб подам за упокій душі мого добродійника, що мені тебе відписав. Коли весілля?

— Не скоро, я ще не твоя, милостивий пане, — відповіла Оленька.

— Але будеш моєю, хоч би мені навіть довелося підпалити оселю! Боже мій! Я гадав, що портрет кращий, аніж насправді, та бачу, маляр високо мітив, але схибив. Сто батогів такому майстрові, печі йому розмальовувати, а не таку красу писати, що ось дивлюся й очей відірвати не можу. Яке ж це миле діло — отримати такий спадок, побий мене сила Божа!

— Слушно мені мій покійний дідусь казав, що ти, милостивий пане, гаряча голова...

— Ми, смоленські, усі такі, не те що ваші жмудини. Раз, два — і буде, як ми хочемо, а ні — то смерть!

Оленька всміхнулася й сказала вже упевненішим голосом, підводячи очі на кавалера:

— Он як, та у вас там, либонь, татари живуть?

— Все одно ти, милостива панно, моя і з батьківської волі, й із волі серця.

— От чи з волі серця, цього я ще не знаю...

— Якщо ні — я ножем себе шпирну!

— Ти, милостивий пане, все жартуєш собі... Але чого це ми досі в челядні стоїмо? Заходьте до покоїв. Після далекої дороги й повечеряти не завадить — прошу!

Тут Оленька звернулася до панни Кульвець:

— Ви, тітонько, з нами?

Молодий хорунжий кинув бистрий погляд.

— Тітонька? — спитав він — Чия тітонька?

— Моя. Панна Кульвець.

— А отже, й моя, — підхопив він і заходився цілувати панні Кульвець руки. — Боже ти мій, та в мене ж у хоругві є товариш на прізвисько Кульвець-Гіпоцентаврус. Чи не рідня він вам, тітонько?

— Авжеж, рідня! — відповіла, роблячи кніксен, стара діва.

— Гарний хлопець, але вітрогон, як і я, — додав Кмитиць.

Тим часом з'явився слуга-пахолок із вогнем, і всі пройшли в сіни, де пан Анджей скинув шубу, а потім на другу половину, в покої для гостей.

Одразу ж після того, як вони пішли, прялі збилися в тісну купку й усі гуртом заговорили про прибульця, не даючи одна одній сказати й слова. Стрункий хлопець вельми їм сподобався, і дівчата навперебій розхвалювали його.

— Він увесь аж сяє! — почала одна. — Коли зайшов, подумала, що королевич.

— А очі в нього — як у рисі, так і свердлять, — додала друга. — Такому слова супроти не скажеш!

— І не подумай! — застерегла третя.

— Панною закрутив, як веретеном! Зате тепер уже відомо, що вона йому до серця припала, та й хто від такої байдужим залишиться...

— Але ж і він, правду кажучи, не гірший за неї! Трапився б такий одній із нас, — мабуть, і в Оршу пішла б за ним, хоча це мало не на край світу.

— Щаслива панна!

— Багатим на світі завше легше живеться. Ох, не рицар — золото!

— Пацунельки казали, що й ротмістр, який живе в них, у старого Пакоша, теж красень кавалер.

— Не бачила я його, та куди йому до пана Кмитиця! Такого, певно, на світі більше нема!

— Padlas! — зненацька вигукнув жмудин, у якого знову розладналися жорна.

— Гей, пелехатий, чи не пішов би ти звідси зі своїми прокльонами! Вгамуйся нарешті, бо й почути нічого не можна!.. Так, так! Ліпшого

від пана Кмитиця у всьому світі не знайдеш! Либонь, і в Кейданах такого нема!

— Гляди, а то ще присниться!

— Та хоч би приснився...

Так перемовлялися між собою шляхтянки у челядні. Тим часом у їдальні поспішно накривали на стіл, а в світлиці залишилися тільки панна Олександра з Кмитицем, бо тітка Кульвець пішла готувати вечерю.

Пан Анджей не зводив з Оленьки очей, і вони дедалі сильніше у нього розгорялися.

— Є люди, для яких багатство наймиліше, — сказав він нарешті, — інші на війні за здобиччу полюють, є такі, котрі коней люблять, а я, милостива панно, тебе от не проміняв би на жодні скарби. Далебі, що більше дивлюся на тебе, то більше охота бере одружитися, ну, хоч би й завтра! А брівки, милостива панно, мабуть, припаленим корком підмальовуєш?

— Чула я, що нерозважливі дівчата так чинять, але до них не належу.

— А очі блакитні, як небо! Мені від зніченості слів бракує.

— Не вельми-то ти й знітився, милостивий пане, якщо так безцеремонно домагаєшся мене, аж мені дивно.

— Це теж наш смоленський звичай: на жінок й у вогонь сміливо йти. Ти музиш, моя королево, до цього звикнути, бо так буде завжди.

— Це ти, милостивий пане, музиш од цього відвикати, бо так не має бути.

— Може, я тебе й послухаюся, хай мені голову зітнуть! Хочеш — вір, милостива панно, хочеш — не вір, але я тобі до ніг небо прихилив би. Я для тебе, моя королево, й інших звичаїв готовий навчитися. Бо знаю, що я — простий жовнір, мені більше в обозі доводилося бувати, ніж у панських покоях.

— Одне одному не шкодить, мій дідусь теж жовніром був, а за добрі наміри дякую тобі! — відповіла Оленька і так солодко глянула на пана Анджея, що серце у нього відразу розтануло, як віск.

— Ти, милостива панно, на ниточці мене водитимеш, — сказав він.

— Ой, щось не схожий ти, милостивий пане, на тих, кого на ниточці водять! Найважче буває саме з отакими непокірними.

Кмитиць усміхнувся, мимоволі відкривши білі, наче вовчі, зуби.

— Як це! — вигукнув він. — Невже мало різок поламали у школі обою спину святі отці, щоб вибити з мене цю непокірність і втовкмачити у голову всілякі чесні правила поведінки.

— А які ж пощастило втовкмачити найкраще?

— Коли любиш, припадай до ніг — ось як!

Сказавши це, пан Кмитиць уже був на колінах, а панна Олександра, ховаючи ноги під стілець, кричала:

— Бога ради! Цього тобі у школі в голову не вбивали! Дай мені, милостивий пане, спокій, бо розгніваюся... та й тітка зараз прийде!..

А він, і далі стоячи на колінах, підвів голову й заглядав їй в очі.

— Ну й нехай навіть хоругва тіток прийде, я не відмовлюся, що мені хочеться кохати тебе!

— Вставай же, милостивий пане!

— Уже встаю.

— Сідай, милостивий пане!

— Уже сиджу.

— Ти баламут, милостивий пане, Юда!

— А от і неправда. Я коли цілую, то щиро!.. Хочеш переконатися?

— І думати не смій!

Проте панна Олександра сміялась, а він аж сяяв від молодості й радості. Ніздрі у нього роздувались, як у молодого жеребця породистої крові.

— Ай-ай! — примовляв він. — Ну що за віченьки, що за личенько! Рятуйте ж мене, усі святії, бо не всиджу.

— Нема чого усіх святих кликати. Чотири роки сидів ти, милостивий пане, аж поки сюди зібрався, тож сиди собі й тепер!

— Ба! Та я ж знав тільки портрет. Звелю занурити того мордописця у смолу, викачати в пір'ї і в Упиті батогом прогнати по ринку. Я тобі, милостива панно, скажу все щиро: хочеш — пробач, ні — то голову зітни! Думав я це собі, дивлячись на портретик: вродлива дівчина, нічого не скажеш, але ж вродливих дівчат хоч греблю гати — встигну! Pokійний батько все квапив їхати, а я йому завше відповідав: устигну одружитися, це нікуди не пропаде, дівчата на війну не ходять і не гинуть! Бог свідок, я не противився батьківській волі, просто хотів спершу повоювати, випробувати усе на власній шкурі. Тільки тепер бачу: був дурний, бо на війну й одруженим міг піти, а тут би на мене

розкоші чекали. Хвалити Бога, що до смерті мене не зарубали. Дозволь же, милостива панно, рученьки тобі поцілувати.

— Ні вже, не дозволю.

— А я і не питатиму. В нас, оршанських, кажуть так: «Проси, а не дають — сам бери!»

Тут пан Анджей схопив руки дівчини і заходився їх цілувати, а вона не надто й опиралася, боялася видатися неввічливою.

Аж тут увійшла панна Кульвець і, побачивши, що коїться, підвела очі до неба. Не сподобались їй такі дружні стосунки, але не посміла вона щось сказати, натомість запросила обох на вечерю.

Узявшись попідруч, як брат із сестрою, пішли вони вкупі до їдальні, де стіл аж ломився від безлічі страв. Особливо багато було відбірних копчених ковбас, стояв там і замшілий невеличкий дзбан міцного вина. Добре було молодим удвох, легко й весело. Панна Олександра уже встигла повечеряти, тож до столу сів тільки пан Кмитиць і почав їсти так само жваво, як і перед цим розмовляв.

Оленька поглядала на нього збоку, тішачись, що він їсть і п'є, та, коли хлопець наситив перший голод, почала знову допитуватися:

— То ти, милостивий пане, не з-під Орші їдеш?

— Та хіба я знаю, звідкіля їду? Сьогодні тут, а завтра там. Як вовк до вівці, я підкрадався до ворога, — де можна було куснути, там і кусав.

— Як же ти, милостивий пане, відважився піти супроти такої сили, перед якою відступив сам великий гетьман?

— Як відважився? А я на все готовий, така вже у мене натура!

— Казав мені про це покійний дідусь... Щастя, що ти, милостивий пане, не загинув.

— Ой, накривали вони мене там і шапками, і руками, як пташку в гнізді, але щойно накриють, а я вже вислизнув та в іншому місці вкусив. Так я їм насолив, що вони ціну призначили за мою голову... Отакий-то ласий шматочок!

— В ім'я Отця, і Сина! — вигукнула Оленька, з невдаваним жахом і водночас захопленням дивлячись на цього молодця, котрий міг говорити зараз і про ціну за свою голову, і про ласий шматочок.

— Певно, мав ти, милостивий пане, великі сили?

— Дві сотні своїх драгунів мав, хлопців хоч куди, але за місяць їх усіх перебили. Потім ходив я з наймитами, брав їх до війська, де міг, не

перебираючи. Затяті вояки, але, скажу тобі, — розбійники над розбійниками! Хто ще не загинув, рано чи пізно потрапить вороняччу на закуску...

По цих словах пан Анджей знову розсміявся, вихилив келих вина і додав:

— Таких волоцюг ти, милостива панно, зроду не бачила. Дідько б їх узяв! Усі офіцери — шляхтичі з наших країв, родовиті, достойні, але майже кожен уже під судом. Сидять тепер у мене в Любичі, бо що я мав із ними робити.

— То ти, милостивий пане, прибув до нас із цілою хоругвою?

— Авжеж. Супротивник зачинився у містах, бо ж зима люта! Мої підлеглі теж пообтріпувались, як подертий віник, от князь воєвода й призначив мене на постій у Понев'яжжя. Та це, далебі, справді заслужений відпочинок!

— Ти, милостивий пане, їж, будь ласка.

— Я б для тебе, моя панно, й отрути з'їв би!.. Залишив я тоді частину своєї голоти у Понев'яжжі, частину в Упиті, ну а найдостойніших товаришів до себе в Любич у гостину запросив... Приїдуть вони до тебе, панно, вдарити чолом.

— А де ж тебе, милостивий пане, лауданці знайшли?

— Вони мене зустріли, коли я йшов уже на постій у Понев'яжжя. Я б і без них сюди приїхав.

— Пий же, милостивий пане!

— Я б для тебе, моя панно, й отрути випив би!..

— А про смерть дідуса і духівницю ти, милостивий пане, тільки від лауданців дізнався?

— Про смерть — від них, пом'яни, Господи, душу мого добродійника! А чи не ти це, панно Олександро, послала до мене цих людей?

— Ти, милостивий пане, такого собі й у голові не покладай! У мене на думці лише жалоба та молитва були.

— Вони мені те саме казали... Ох і пихаті ці дрібнопомісні шляхтичі!.. Хотів я їх за послугу нагородити, то вони як накинуться на мене: це, може, кажуть, оршанська шляхта у руки заглядає, а ми, лауданці, не такі! Добряче мене вишпетили! Послухав я їх, а далі собі й думаю: не хочете грошей, то я вам дам по сто батогів.

Панна Олександра за голову схопилася.

— Матінко рідна, і ти, милостивий пане, це зробив?

Кмитиць подивився на неї зі здивуванням.

— Не лякайся, милостива панно. Не зробив, хоч як гляну на отаку шляхетську голоту, котра вважає, що рівня нам, у мене аж душу вивертає. Подумав тільки: назвуть вони мене безневинно гвалтівником, а то й перед тобою обмовлять.

— Яке щастя! — глибоко зітхнувши, мовила Оленька. — А то б очі мої, милостивий пане, і бачити тебе не схотіли.

— Це чому ж?

— Убогі то шляхтичі, але старожитні й славні. Покійний дідусь завше любив їх і на війну з ними ходив. Цілісінький вік вони вкупі прослужили, а мирної години він їх удома в себе приймав. Давня у нас приязнь із ними, і ти шанувати її мусиш. Бо ж маєш серце і не порушиш святої згоди, в якій ми досі жили.

— Та я ж нічого не знав, побий мене сила Божа, не знав! Хоча зізнаюся: не лежить у мене душа до цієї злиденної шляхти. У нас так: якщо ти хлоп, то хлоп, а шляхта — це всі родовиті, на одну кобилу удвох не сідають. Далєбі, такій голоті рівнятись із Кмитицями чи Білевичами — все одно, що в'юнам зі щуками, хоч і в'юн, і щука однаково риби.

— Дідусь казав, що багатство нічого не варте, кров і честь — ось що важливе, а вони люди чесні, інакше дідусь не призначав би їх моїми опікунами.

Пан Анджей від подиву широко розплющив очі.

— Опікунами? Дідусь призначив їх твоїми опікунами? Усю лауданську шляхту?

— Так. І не супся, милостивий пане, воля небіжчика — свята. Дивно мені, що посланці не сказали тобі про це.

— Та я б їх!.. Ні, цього не може бути! Бо тут кільканадцять застянків... І всі оці дрібнопомісники тут, милостива панно, судять і радять? Невже й зі мною будуть судити й радити, роздумувати, чи до душі я їм, чи ні? Годі ж бо, не жартуй, панно Олександро, а то у мене кров кипить!

— Я не жартую, пане Анджею, святу й щиру правду кажу тобі. Не будуть вони судити й радити; і якщо ти, за прикладом дідуся, станеш

їм за батька, не відштовхнеш їх, не чванитимешся, то не лише їхнє, а й моє серце прихилиш. Дякуватиму я тобі за це укупі з ними всеньке життя, пане Анджею!..

У голосі її звучало ніжне благання, проте зморшки у нього на чолі не розгладжувалися, він досі хмурився. Щоправда, гнівом не вибухнув, лишень час од часу неначе блискавки пробігали його обличчям, — але відповів дівчині зарозуміло й гордовито:

— Оцього вже я не чекав! Волю небіжчика я шаную і вважаю, що до мого приїзду пан підкоморій міг призначити цих дрібнопомісних шляхтичів твоїми опікунами, та коли нога моя ступила сюди, ніхто, крім мене, опікуном більше не буде. Не тільки цій сірій шляхті, а й самим біржанським Радзивіллам опікувати тут нема чого!

Панна Олександра споважніла і, трохи помовчавши, відповіла:

— Недобре ти, милостивий пане, робиш, що так удаєшся в амбіцію. Волю покійного дідуся треба або повністю прийняти, або відкинути — іншої ради не бачу. Лауданці не стануть набридати тобі чи нав'язуватися, люди вони мирні й достойні. Не думай, пане Анджею, що будуть для тебе тягарем. Якби почалися якісь чвари, лауданці могли б сказати своє слово, а так, гадаю, все буде тихо й мирно і така це буде опіка, ніби й нема її зовсім.

Він помовчав ще хвилю, потім махнув рукою і сказав:

— Правда, з весіллям усе скінчиться. Нема про що сперечатися, нехай тільки сидять спокійно й не заважають мені, а то я, бігме, не дам собі у вуса дмухнути! А втім, годі про них! Дай згоду, милостива панно, побратися скоріше, і все буде гаразд!

— Негоже тепер, у дні жалоби, говорити про це.

— Ой! А чи довго доведеться мені чекати?

— Дідусь сам написав, що не довше ніж півроку.

— Висохну я до того часу, як тріска. Проте не сперечаймося більше. А то вже ти, милостива панно, почала дивитися на мене так суворо, ніби я в усьому винен. Та Богом присягаю тобі, моя золота королево! Чим я винуватий, якщо у мене така натура: розгніваюся на кого, то, здається, на шматки б його роздер, а відійде серце — і наче наново зшив би.

— Страшно жити з таким, — повеселівши, відповіла Оленька.

— Ну ж бо, за твоє здоров'я, милостива панно! Чудове вино, а для мене шабля й вино — найперше діло! Ну чому це страшно жити зі мною? Та ти мене, серденько, в тенета зловиш своїми очима, невільником зробиш, хоч я нічиєї влади над собою ніколи терпіти не міг. Ось і тепер, аніж панам гетьманам кланятися, волів би з хоругівкою сам на свій страх і ризик воювати. Королево ти моя золота! Коли що не так, пробач мені, бо я манер не в покоях у придворних дам, а біля гармат навчався, не за лютнею, а в жовнірському гармидері. Край у нас неспокійний, шаблі з руки не випустиш. Хоча комусь звинувальний вирок за неприбуття на судовий розгляд вручити не можуть або ж голову чиюсь шукають — усе це пусте! Будь тільки сміливий та відважний, і люди тебе шануватимуть. Exemplum² — мої товариші, деінде вони б давно у в'язницях сиділи... хоча теж достойні кавалери! Навіть жінки у нас ходять у чоботях, із шаблею при боці, загони у бій водять, як-от пані Кокосинська, тітка мого поручника, яка героєм загинула на бойовищі, а небіж її під моєю командою мстив за неї, хоча за життя її не любив. Де вже нам, хоч і найдворовитішим, навчатися придворного етикету? Одне ми знаємо: війна — то в похід іди, сеймик — то горло дери, а язика мало — за шаблю хапайся! Отаке-то діло! Таким мене небіжчик підкоморій знав і такого для тебе, милостива панно, вибрав!

— Я завше з радістю виконувала дідусеву волю, — відповіла дівчина, опустивши очі.

— А дай же мені ще твої рученята поцілувати, ягідко моя солоденька! Їй-право, дуже ти мені до серця припала. Так я розімлів, що не знаю, як і потраплю у цей самий Любич, якого ще не бачив.

— Я тобі, милостивий пане, дам провідника.

— Ет, обійдеться. Я вже звик їздити ночами. Є у мене жовнір-пахолок родом із Понев'яжжя, він має знати дорогу. А там на мене чекає Кокосинський з товаришами... У нас Кокосинські, на прізвисько Пипки, — велика знать. Цього безневинно честі позбавили за те, що він панові Орпішевському дім спалив і дочку вивіз, а людей вирізвав... Достойний товариш!.. Дай же мені ще рученьки. Пора, бачу, їхати!

Зненацька великий гданський годинник, що стояв у їдальні, почав відбивати північ.

— Ой, лелечко! — вигукнув Кмитиць. — Пора, пора! Нічого я вже більше зробити тут не встигну! Чи кохаєш ти мене хоч трішечки?

— Іншим разом скажу. Ти ж мене, милостивий пане, навідуватимеш?

— Щодня, хіба б земля піді мною розступилась! Ой-ой, хоч голову на плаху!..

Сказавши це, Кмитиць підвівся, і вони обоє вийшли в сіни. Сани вже чекали біля ґанку. Кмитиць одягнув шубу і став прощатися з панною Олександрою, просячи її повернутися в покої, бо з ґанку тягне холодом.

— На добраніч, люба моя королево, — говорив він, — спи солодко, бо я вже, мабуть, очей не стулю, все думатиму про твою вроду!

— Тільки б нічого лихого не побачив. А все-таки дам-но я тобі, милостивий пане, краще чоловіка з каганцем, а то під Волмонтовичами й вовків чимало розплодилось.

— Та що ж я, коза, чи що, щоби вовків боятися? Вовк жовнірові друг-приятель, він із його рук часто поживу має. Та й короткоствольний мушкет ми прихопили із собою. На добраніч, кралечко моя, на добраніч!

— Нехай Бог помагає!

Із цими словами Оленька зникла в покоях, а пан Кмитиць ступив на ґанок. Але дорогою крізь нещільно причинені двері челядні він побачив кілька пар очей — це дівчата не лягали спати, аби ще раз на нього подивитися. За солдатським звичаєм, пан Анджей послав їм здаля рукою поцілунки і вийшов. Через хвилину задзеленчав дзвіночок: гучно, потім тихіше і тихіше, аж поки, нарешті, стих зовсім.

Й відразу так тихо стало у Водоктах, що ця тиша здивувала панну Олександру; в неї у вухах досі ще звучав голос пана Анджея, вона ще досі чула його веселий і щирий сміх, перед очима в неї ще досі стояла його широка молодеча постать, а тут, після потоку слів, сміху й веселощів, настало таке дивне мовчання. Панянка напружила слух, чи не долине ще хоч дзеленчання дзвіночка від саней. Але ні, він озивавсь уже десь у лісах, під Волмонтовичами. Тяжкий сум огорнув дівчину, ніколи ще вона не відчувала себе такою самотньою.

Поволеньки узявши свічку, вона пройшла в опочивальню й опустила на навколішки, щоб помолитися. П'ять разів починала вона молитися, аж поки з належною старанністю прочитала всі молитви.

Але потім думки її, мов на крилах, полетіли за сльозами і за постаттю, яка сиділа у них... По один бік бір, по другий — бір, посередині — дорога, а він мчить собі, пан Анджей! Ніби наяву, побачила Оленька раптом біляву чуприну, сірі очі й усміхнені вуста, в яких блищали білі, немов у молодого цуценяти, зуби. Важко було поважній панні признатися собі, що вельми їй припав до серця цей нестримний кавалер. Розтривожив її трохи, трохи налякав, але водночас і привабив своєю молодецькістю, веселістю та щирістю. Аж соромно було їй зізнатися, що й гордістю своєю він їй сподобався, коли в розмові про опікунів підвів голову, як турецький скакун, і сказав: «Самим біржанським Радзивіллам опікати тут нема чого». «Ні, не жінка він, справжнісінький чоловік! — говорила собі панна. — Жовнір, яких дідусь найбільше любив... Та вони того й варті!»

Так роздумувала собі панянка, і її огортали то блаженство, нічим не скаламучене, то неспокій, але й неспокій цей був якийсь солодкий. Потім дівчина почала роздягатись, аж раптом рипнули двері й зайшла тітка Кульвець зі свічкою в руці.

— Страх як ви засиділися! — мовила вона. — Не хотіла заважати вам, молодим, щоб ви самі вперше наговорилися. Кавалер, здається, гречний. А як він тобі, сподобався?

Панна Олександра нічого не відповіла, тільки підбігла до тітки босими ніжками, обняла за шию і, поклавши світлу голову їй на груди, преніжним голосом сказала:

— Тітонько, ой, тітонько!

— Ого! — пробурмотіла стара діва, підіймаючи й очі, й свічку.

¹ Підлий! (литов.).

² Приклад (лат.).

РОЗДІЛ II

Коли пан Анджей під'їхав до садиби в Любичі, вікна горіли і гомін голосів долинав аж у двір. Почувши дзеленчання дзвіночка, із сіней повибігала челядь, щоби привітати нового господаря. Про те, що він має приїхати, вони дізналися від його товаришів. Зустрічали господаря, покірно цілуючи йому руки та обіймаючи ноги. Старий управитель Знікіс стояв у сінях із хлібом-сіллю й кланявся у ноги; усі з тривогою та цікавістю дивились, який на вигляд їхній новий пан. Він кинув на тацю калиточку з талярами і заходився розпитувати про товаришів, здивований тим, що жоден із них не вийшов назустріч його милості, господареві оселі.

Але вони не могли вийти йому назустріч, бо вже години зо три бенкетували за столом, один за одним наливаючи келихи, і, либонь, зовсім не чули дзвіночка за вікном. Проте, коли пан Анджей зайшов у кімнату, з усіх грудей вирвався гучний окрик: «Haeres! Haeres!³ Приїхав» — і всі товариші позіскакували з місць та з келихами пішли йому назустріч. Побачивши, що вони вже дали раду у нього в домі й до його приїзду встигли навіть добряче випити, він узявся руками в боки і засміявся. Сміявся дедалі гучніше, бачачи, як вони перекидають стільці, як, похитуючись, ідуть уперед із п'яною бундючністю.

Попереду всіх ступав велетень Яромир Кокосинський, на прізвисько Пипка, славний жовнір і забіяка, зі страшним шрамом через увесь лоб, око й щоку, з одним вусом коротшим, а другим довшим, поручик та друг пана Кмитиця, його «достойний товариш», засуджений у Смоленську до позбавлення честі й смертної кари за викрадення шляхтянки, вбивство і підпал. Саме його тепер і оберігали від покарання війна та заступництво пана Кмитиця, котрий був йому однолітком і сусідом, — маєтки їхні в Оршанській землі, до того, як пан Яромир процвиндрив свій, лежали межа до межі.

Ішов пан Яромир, тримаючи у руках ківш, наповнений питним медом. За ним рухався пан Раницький герба Сухі Покої, родом із Мстиславського воєводства, звідки був вигнаний за вбивство двох шляхтичів-посесорів. Одного він зарубав у герці, а другого так, без бою, застрелив із рушниці. Майна тепер не мав ніякого, хоча після

смерті батьків успадкував чимало землі. Війна і його оберігала від рук ката. Забіяка це був, і не мав він рівні у герці на шаблях. Третім ішов Рекуц-Леліва, руки якого якщо й були заплямовані кров'ю, то тільки чужою. Зате маєток він пропив і програв у кості — й ось уже три роки волочився за паном Кмитицем. Із ним разом ішов четвертий, пан Углик, теж смоленський шляхтич. За розгін трибуналу він був позбавлений честі й засуджений до смертної кари. Пан Кмитиць симпатизував йому за те, що той чудово грав на чекані⁴. Окрім них, були тут і Кульвець-Гіпоцентаврус, такий самий велетень, як і Кокосинський, тільки ще сильніший, і Зенд, об'їзник, котрий умів імітувати різних птахів та звірів, чоловік непевного походження, хоч і видавав себе за курляндського шляхтича; маєтку він не мав, тому об'їжджав Кмитицеві коней, за що діставав платню.

Усі вони оточили усміхненого пана Анджея; Кокосинський підняв ківш і заспівав:

*Випий-но з нами, господарю милий,
господарю милий!
Щоб ми пили разом аж до могили,
аж до могили!*⁵

Решта підхопила хором, після чого пан Кокосинський простягнув панові Кмитицю ківш, а йому пан Зенд одразу ж подав інший келих.

Кмитиць підняв його і вигукнув:

— За здоров'я моєї коханої!

— Vivat! Vivat⁶ — гаркнули всі в один голос, аж затремтіли шибки в олов'яних оправах.

— Vivat! Жалоба скінчиться, весілля зіграємо!

Посипалися запитання:

— А яка вона собою? Гей, Єндрусю, дуже гарна? Така, як ти уявляв? Серед наших оршанських знайдеться така?

— Серед оршанських? — вигукнув Кмитиць. — Та супроти неї нашими паннами тільки димарі затикати! Сто чортів! Нема такої другої на світі!

— Ми тобі цього бажали! — сказав пан Раницький. — То коли ж весілля?

— Як закінчиться жалоба.

— На жалобу не зважай! Діти не родяться чорними, тільки білими!
— Буде весілля, то й жалоби не буде. Не чекай, Єндрусю!
— Не чекай, Єндрусю! — заходилися кричати всі хором.
— Оршанським хорунжатам уже кортить із неба на землю! — крикнув Кокосинський.

— Не змушуй чекати небожат!
— Милостиві панове! — тонким голосом промовив Рекуц-Леліва. — Понапиваємося на весіллі, як небесні створіння!

— Любі мої баранчики, — заблагав Кмитиць, — пропустіть же мене, а простіше сказати, йдіть під три чорти, дайте мені оселю оглянути!

— Навіщо тобі! — заперечив Углик. — Завтра оглянеш, а зараз гуртом до столу; там іще стоять кілька дзбанів, та з повними животиками.

— Ми вже за тебе тут оглядини справили. Любич — золоте яблучко, — пояснив Раницький.

— Стайня добряча! — озвався Зенд. — Два породистих гусарських бахмати, пара жмудських, пара калмицьких, і всіх по парі, як очей у голові. Табун завтра оглянемо.

Тут Зенд заіржав як кінь, і всі дивувались, як він так досконало імітує, і сміялися.

— Так ось які тут порядки! — зраділо вигукнув Кмитиць.
— І погрібець чудовий — пропищав Рекуц. — І просмолені бочки, й замшілі дзбанки стоять, як вишикувані хоругви.

— От і слава Богу! Сідаймо до столу!
— До столу! До столу!

Та ледве встигли вони розсістися й налити по келиху, як Раницький знову підхопився.

— За здоров'я підкоморія Білевича!
— Дурень! — урвав його Кмитиць. — Що це ти? За здоров'я небіжчика п'єш?

— Дурень! — підхопили інші. — За здоров'я господаря!
— За ваше здоров'я!
— Щоб нам у цій оселі у всьому щастило!

Кмитиць мимоволі повів очима по їдальні й на почорнілій від часу модриновій стіні побачив ряд суворих очей, які пильно спостерігали за ним. Це очі Білевичів дивилися зі старих портретів, що висіли низько,

за два лікті від землі, бо й стеля у домі була низькою. Над портретами рівним рядом висіли черепа зубрів, оленів, лосів, увінчані рогами. Деякі з них, напевно, дуже давні, вже почорніли, інші сяяли білизною. Усі чотири стіни були прикрашені ними.

— Полювання тут, мабуть, розкішне, бо звірини чимало! — зауважив Кмитиць.

— Завтра й вирушимо, а ні, то післязавтра. Треба й околиці вивчити, — підхопив Кокосинський. — Щасливий ти, Єндрусю, що маєш де голову прихилити!

— Не те що ми! — зітхнув Раницький.

— Вип'ємо на втіху! — запропонував Рекуц.

— Ні, не на втіху! — заперечив Кульвець-Гіпоцентаврус, — а ще раз за здоров'я Єндруса, нашого любого ротмістра! Адже це він, милостиві панове, прихистив у своєму Любичі нас, бідолашних вигнанців, без даху над головою.

— Слушно каже! — вигукнуло кілька голосів. — Не такий дурний Кульвець, як здається.

— Тяжка наша доля! — пищав Рекуц. — Одна надія, що ти нас, сердешних сиріт, за ворота не виженеш.

— Та годі вам! — зупинив Кмитиць. — Що моє, те ваше!

При цих словах усі повставали з місць і кинулися його обіймати. Сльози текли по суворих і п'яних обличчях розчулених товаришів Кмитиця.

— На тебе тільки надія, Єндрусю! — волав Кокосинський. — Дай хоч на гороховій соломі поспати, не жени!

— Заспокойтеся! — намагався угамувати їх Кмитиць.

— Не жени! І без того нас вигнали, нас, родовитих шляхтичів! — жалібно волав Углик.

— Сто чортів! Хто вас гонить? Їжте, пийте, спіть, якої холери ще вам треба?

— Ти, Єндрусю, не говори так, — провадив Раницький, на обличчі в якого виступили плями, як на шкірі у рисі, — не говори так, Єндрусю, пропали ми ні за цапову душу...

І він замовк, приклав палець до лоба, ніби напружуючи думку, й, обвівши очима присутніх, раптом сказав:

— Хіба що тільки фортуна переміниться!

Усі хором закричали:

— А чом би їй не перемінитися!

— Ми ще за кривди заплатимо!

— І здобудемо багатство!

— І почесі!

— Бог благословляє невинних. За наше благополуччя, милостиві панове!

— За ваше здоров'я! — вигукнув Кмитиць.

— Святі слова, Єндрусю! — промовив Кокосинський, підставляючи йому пухлі щоки. — Дай Боже, щоб нам пощастило!

Келихи пішли обертом, вино вдарило у голову. Усі говорили разом, і ніхто нікого не слухав; тільки пан Рекуц звів голову на груди й дрімав. За хвилину пан Кокосинський заспівав: «Льон я м'ялкою м'яла!». Почувши пісню, пан Углик дістав із-за пазухи чекан і ну вторити, а пан Раницький, великий фехтувальник, голою рукою фехтував із невидимим супротивником, повторюючи півголосом:

— Ти так, я так! Ти коlesh, я мах, раз, два, три — шах!

— Велетен ь Кульвець-Гіпоцентаврус витріщився на Раницького і певний час стежив за ним, нарешті махнув рукою і сказав:

— Йолоп ти! Махай, махай, а супроти Кмитиця на шаблях тобі не встояти.

— Супроти нього ніхто не встоїть, ти от спробуй!

— І зо мною на пістолях не виграєш.

— Дукат за постріл!

— Дукат! А де й по чому?

Раницький обвів очима кімнату, нарешті крикнув, показуючи на черепи:

— А отуди поміж роги! Дукат за постріл!

— Куди? — запитав Кмитиць.

— Поміж роги! Два дукати! Три! Давайте пістолі!

— Згода! — вигукнув пан Анджей.— Три то й три! Зенде, неси пістолі!

Усі заходилися кричати дедалі гучніше й торгуватися між собою; Зенд тим часом вийшов у сїни й за мить повернувся з пістолями, торбинкою куль і рогом пороху.

Раницький схопив пістоль.

— Набитий? — спитав він.

— Набитий!

— Три! Чотири! П'ять дукатів! — горланив п'яний Кмитиць.

— Тихіше! Схибиш! Схибиш!

— Не схиблю! Погляньте, он у той череп, що між рогами... Раз, два!..

Усі звернули увагу на могутній череп лося, що висів навпроти Раницького; той витягнув руку. Пістоль тремтів у нього в руці.

— Три! — вигукнув Кмитиць.

Гримнув постріл, кімнату наповнив пороховий дим.

— Схибив, схибив! Он де дірка! — кричав Кмитиць, показуючи рукою на темну стіну, від якої куля відколола трохи світлішу тріску.

— Цур до двох разів!

— Ні! Давай мені! — волав Кмитиць.

На звуки пострілів збіглася налякана челядь.

— Геть! Геть! — гаркнув Кмитиць. — Раз! Два! Три!

Знову пролунав постріл, цього разу посипалися уламки кісток.

— Дайте ж і нам пістолі! — закричали усі раптом.

І зіскочивши з місць, товариші заходилися бити кулаками слуг по потилиці, щоб ті поквапилися. Не минуло й чверті години, як уся кімната наповнилася звуками пострілів. Дим затулив світло свічок і постаті стрільців. Гуркоту пострілів вторував голос Зенда, котрий каркав вороном, квивив соколом, вив вовком та ревів туром. Його щохвилини перебивав посвист куль, летіли уламки черепів, друзки від стін і рам портретів; у метушні шляхтичі стріляли й по Білевичах, а Раницький, розлютившись не на жарт, рубав портрети шаблею.

Здивовані й перелякані челядники заціпеніло стояли, витріщаючись на цю забаву, що більше скидалася на татарський набіг. Завили й завалували собаки. Увесь дім переполошився. На подвір'ї зібралися купки людей. Дворові дівчата підбігали до вікон і, притиснувшись обличчями до шибок, приплюснувши носи, дивилися, що коїться у кімнаті.

Нарешті їх помітив пан Зенд; він свиснув так пронизливо, що в усіх задзвеніло у вухах, і крикнув:

— Милостиві панове! Дівчата під вікнами! Дівчата!

— Дівчата! Дівчата!

— Нумо танцювати! — враз заверещали шляхтичі.

П'яна ватага вискочила через сіни на ганок. Мороз не отверезив розгарячених голів. Дівчата, несамовито кричачи, розбіглися по всьому подвір'ю; шляхтичі ловили їх та спійманих вели в будинок. Через хвилину в диму, серед уламків кісток і друзок вони пустилися з дівчатами у танок довкола столу, на якому порозливане вино утворило озерця.

Так бавилися в Любичі Кмитиць і його дика ватага.

3 Спадкоємець (*лат.*).

4 Ч е к а н — чеський, угорський народний інструмент, різновид флейти.

5 Тут і далі вірші переклав Леонід Тендюк.

6 Нехай живе! Нехай живе!

РОЗДІЛ III

Наступних кілька днів пан Анджей був щоденним гостем у Водоктах і щоразу повертався, дедалі більше умліваючи від кохання й захоплення своєю Оленькою. Він і товаришам підносив її до небес, аж поки одного чудового дня сказав їм:

— Любі мої баранці, сьогодні поїдете вдарити чолом, а потім ми домовилися з панною Олександрою з'їздити всім у Митруни, на санях у лісі покататися й оглянути третій наш маєток. У Митрунах панна Олександра гостинно нас прийматиме, але й ви поведьтеся пристойно, дивіться, бо того, хто схибить, покришу на бігос...

Кавалери з радістю підхопились одягатися, і невдовзі чотири пари саней везли веселих молодців у Водокти. Пан Кмитиць сидів у передніх, дуже красивих санях, змайстрованих у вигляді сріблястого ведмедя. Везла їх калмицька трійка, захоплена як здобич, запряжена у строкату упряж зі стрічками й павиними пір'їнами, за смоленською модою, яку смоленці перейняли від своїх далеких сусідів. Пахолок-кучер правив, сидячи у ведмежій шії. Пан Анджей, вдягнений у підбиту соболями зелену оксамитову бекешу на золотих застібках та в соболиній ковпачок із чаплиними пір'їнами, був веселий і усміхнений. Ось що розповідав він панові Кокосинському, який сидів поруч нього:

— Послухай, Кокошку! Процвиндрили ми тими вечорами понад усяку міру, а особливо першого вечора, коли дісталось і черепам, і портретам. А з дівчатами й казати нема чого! Завжди цей чорт Зенд підіб'є, а потім на кому все окошиться? На мені! Боюся, щоб люди п'ятякати не стали, бо ж про моє добре ім'я йдеться.

— Можеш на ньому повіситися, більше воно, як і наше, ні на що не згодиться.

— А хто у тому винен, як не ви? Пам'ятай, Кокошку, що через вас і оршанці вважали мене неспокійною душею та зуби гострили об мене, як ножі об точило.

— А хто пана Тумграта по морозу прогнав, прив'язавши до коня? Хто зарубав того поляка з Корони, котрий питав, ходять оршанці вже

на двох ногах чи досі ще на чотирьох? Хто покремсав панів Визинських, батька і сина? Хто розігнав останній сеймик?

— Сеймик я розігнав свій, оршанський, це діло домашнє. Пан Тумграт, умираючи, пробачив мені провину, а щодо решти, то нема чого мені очі колоти, битися в герці може й найневинніший.

— Я тобі теж не про все сказав і про розшуки, що чекають на тебе у війську, також не нагадав.

— Не на мене, а на вас, бо я винен тільки у тому, що дозволив вам грабувати громадян. Та годі про це. Стули пельку, Кокошку, і навіть не заїкнися про це Оленьці: ні про поєдинки, ні особливо про стрільбу по портретах та про дівчат. Відкриється щось — я провину на вас звалю. Челядь уже попередив, тільки писне хто, ремені зі спини дертиму.

— Ти, вже, Єндрусю, і загнуждай себе, коли так своєї дівчини боїшся. Вдома, в оршанському краї, ти був інший. Бачу я, бачу, бути бичкові на налигачі, а це вже діло кепське! Один стародавній філософ казав: «Як не ти Кахну, то Кахна тебе!» Попався ти вже у сіті.

— Телепень ти, Кокошку! А щодо Оленьки, то і ти з ноги на ногу переминатимешся, як її побачиш, бо другої такої розумниці не знайдеш. Що добре, вона відразу ж похвалить; що погано, не зволікаючи осудить; вона по совісті судить, і на все у неї своя міра. Так уже її покійний підкоморій виховав. Схочеш перед нею хвацькість свою показати і похвалишся, що законом знехтував, так тобі ж самому потім соромно буде: вона відразу скаже тобі, що чесний громадянин не повинен так чинити, що це — проти держави... Скаже, а тобі ніби хто у писок дав, і аж дивно стане, як ти раніше цього не розумів. Тьху! Сором та й годі! Наколобродили ми, страшне діло, а тепер ось і кліпай очима перед цнотливою та чесною дівчиною... Найгірше ці дівки!..

— І зовсім не найгірше. Я чував, що у тутешніх застянках шляхтянки — як кров із молоком, і, схоже, зовсім не комизяться.

— Хто тобі це казав? — жваво запитав Кмитиць.

— Хто казав? Та хто ж, як не Зенд! Учора він об'їздив чалого скакуна іспанської породи і заглянув до Волмонтовичів. Тільки проїхав дорогою, як побачив герелу дівчат — вони з вечерні поверталися. «Думав, каже, з коня злечу, такі чепурні та вродливі». І на яку не глянь, то відразу всі зуби тобі й покаже. І не дивно! Шляхтичі, котрі міцніші, усі до Росен пішли, от дівчатам самим і сумно.

Кмитиць штовхнув товариша кулаком під бік.

— З'їздьмо, Кокошку, якось увечері, ніби заблукали, га?

— А як же твоє добре ім'я?

— От дідько! Помовчав би! Добре, їдьте самі, коли так, а ліпше й ви не їздіть! Не обійдеться без галасу, а я з тутешньою шляхтою хочу жити у злагоді, бо покійний підкоморій призначив їх опікунами Оленьки.

— Ти говорив про це, тільки я не хотів вірити. Звідки у нього така дружба з дрібнопомісниками?

— Він ходив із ними воювати, я ще в Орші чув, як старий казав, що хоробрість у цих лауданців — у крові. Правду кажучи, Кокошку, й мені спершу було дивно, — він їх наче сторожею до мене приставив.

— Доведеться тобі листом перед ними стелитися, халявки їм лизати.

— Та спочатку їх мор видушить! Помовч уже, не гніви мене! Це вони переді мною листом стелитимуться і халявки мені лизатимуть. Кину клич — і хоругва готова.

— Тільки хтось інший буде ротмістром у цій хоругві. Зенд казав, ніби є тут у них якийся полковник. Забув, як його звати... Володийовський, чи що? Він під Шкловом ними командував. Добряче, кажуть, вони бились, але їх там же і посікли!

— Чув я про якогось Володийовського, славного жовніра... А ось і Водокти вже видно.

— Ох і добре живеться людям у цій Жмуді, — страх, який тут усюди порядок. Старий був, мабуть, чудовий господар. І садиба, я бачу, прекрасна. Їх тут ворог не так часто палить, от і будуватися можна.

— Гадаю, навряд чи вона встигла дізнатися про ці неподобства у Любичі, — мовив ніби подумки Кмитиць.

І потім різко звернувся до товариша:

— Наказую тобі, Кокошку, а ти ще раз повтори всім іншим, що поводитися тут треба пристойно. Хай тільки хто дозволить собі грубість, їй-бо, покришу.

— Ну й осідлала ж вона тебе!

— Осідлала чи не осідлала, тобі до цього зась!

— Не дивися на наречених, тобі до них зась! — флегматично сказав Кокосинський.

— Ну ж бо вдар батогом! — крикнув кучерові Кмитиць.

Пахолок, який стояв у шиї сріблястого ведмедя, замахнувся батогом і дуже вправно стьобнув, інші кучери наслідували його приклад, і під хльоскання батогів сани весело й хвацько підкотили до садиби, наче валка на масляну.

Уставши зі санок, усі зайшли в просторі, як амбар, небілені сіни, звідки пан Кмитиць провів ватагу до їдальні, прикрашеної, як і в Любичі, черепами звірів. Тут усі зупинилися, пильно та з цікавістю поглядаючи на двері в сусідню кімнату, звідки мала з'явитися панна Олександра. А тим часом, пам'ятаючи, либонь, про попередження пана Кмитиця, розмовляли один з одним пошепки, як у костьолі.

— Ти хлопець балакучий, — шепотів пан Углик Кокосинському, — привітай її від усіх нас.

— Та я вже обдумував дорогою промову, — відповів пан Кокосинський, — от лишень не знаю, чи гарно вийде, бо мені Єндрусь заважав думати.

— Аби тільки бадьоро! Чому бути, того не минути! Ось уже йде!..

Панна Олександра справді зайшла в кімнату і на мить зупинилася на порозі, немов здивована такою численною компанією, та й пан Кмитиць на хвилюку застиг, уражений красою дівчини: досі він бачив її тільки вечорами, а вдень вона здалася йому ще вродливішою. Очі в неї були волошкові, чорні як смола брови відтіняли білосніжне чоло, а ляне волосся блищало, наче корона на голові королеви. І дивилась панна Олександра сміливо, не опускаючи погляду, як господиня, котра приймає гостей у себе вдома, з ясним обличчям, що здавалося ще яснішим від чорної шубки, опушеної горностаєм. Такої поважної і величної панни ці забіяки не бачили зроду, вони звикли до жінок іншого складу, тому стали в шеренгу, наче хоругов на огляді, й, човгаючи ногами, кланялися теж усією шеренгою, а пан Кмитиць ступив уперед та, поцілувавши дівчині руку, сказав:

— Ось і привіз я до тебе, мій скарбе, своїх ратників, із якими воював на останній війні.

— Це велика честь для мене, — відповіла панна Білевич, — приймати у себе в оселі таких достойних кавалерів, про хоробрість яких і неабияке виховання я вже чула від пана хорунжого.

Сказавши це, вона взялася кінчиками пальців за сукню і, трохи піднявши її, присіла з надзвичайною повагою, а пан Кмитиць прикусив

губу й аж зашарівся від того, що його дівчина говорить так сміливо.

Достойні кавалери, не перестаючи човгати ногами, водночас підштовхували вперед пана Кокосинського.

— Ну ж бо, виходь!

Пан Кокосинський ступив крок уперед, прокашлявся і почав так:

— Ясновельможна панно підкоморяanko...

— Ловчанко, — поправив Кмитиць.

— Ясновельможна панно ловчанко, милостива наша добродійко! — повторив збентежено пан Яромир. — Даруй, вельможна панно, що у титулі помилився...

— Неістотна це помилка, — заперечила панна Олександра — і такому красномовному кавалерові вона нітрохи не шкодить...

— Ясновельможна панно ловчанко, милостива наша добродійко! Не знаю, що мені славити належить від усієї Оршанської землі, — чи то надзвичайну красу твоєї милості й твої чесноти, чи то невимовне щастя ротмістра і соратника нашого, пана Кмитиця, бо якби навіть піднісся я до небес, аж до небес, до самих, кажу, небес...

— Та злізь же ти, нарешті, з тих небес! — вигукнув пан Кмитиць.

Усі кавалери при цьому так і пирснули сміхом, але враз, згадавши наказ Кмитиця, піднесли руки до вусів.

Пан Кокосинський украй збентежився, зашарівся і сказав:

— Вітайте самі, поганці, якщо мене соромите!

Однак панна Олександра знову взялася кінчиками пальців за сукню.

— Не зрівнятися мені з вами, милостивий пане, у красномовстві, — мовила, — знаю тільки одне, що не гідна я тих чеснот, які складаєте ви мені від імені усіх оршанців.

І вона знову присіла з незвичайним достоїнством, а оршанським забіякам стало ніяково при цій гречній панні. Вони силкувалися показати свою ввічливість, але все у них якось не виходило. Тоді стали пощипувати себе за вуса, буркотіти, класти руки на шаблі, аж поки Кмитицю увірвався терпець, і він сказав:

— Ми сюди приїхали цілим поїздом, як на масляну, хочемо взяти тебе, панно Олександро, з собою і прокотити лісом у Митруни, як учора домовилися. Санна дорога чудова, та й погоду Бог послав морозяну.

— Я вже тітку Кульвець послала у Митруни, щоб нам приготувала там попоїсти. А зараз зачекайте трохи, панове, я тепліше одягнуся.

Із цими словами вона обернулась і вийшла, а Кмитиць підскочив до своїх товаришів.

— А що, любі баранці, чим не княгиня?.. — почав він. — Що, Кокошку? Мені казав: осідлала, а чому ж сам стояв перед нею як хлопчак? Де ти бачив таку?

— Не треба було з мене глузувати, хоча, правду кажучи, я не сподівався, що доведеться тримати річ перед такою особою.

— Небіжчик підкоморій, — сказав Кितिць, — більше з нею не вдома, а в Кейданах жив, при дворі князя воєводи або у родині Глебовичів; там вона й навчилася придворних манер. А краля ж бо яка, чи не правда? Та вам, бачу, заціпило так, що рота й досі розтулити не можете!

— Показали себе дурнями! — зі злістю мовив Раницький. — Але найбільший дурень — Кокосинський.

— Ах ти зраднику! Мене, бач, ліктем підштовхував, а треба було самому з твоєю цяткованою пикою виступити!

— Мир, баранці, мир! — заспокоїв Кмитиць. — Можете захоплюватись, але не сваритися.

— Я б за неї у вогонь стрибнув! — заволав Рекун. — Стинай, голову, Єндрусю, однак я від слів своїх не відмовлюся!

Проте Кмитиць і не думав стинати йому голову, навпаки, був задоволений, крутив вус і тріумфально поглядав на друзів. Тим часом увійшла панна Олександра в куничій шапочці, під якою її біле личко здавалося ще білішим. Усі вийшли на ґанок.

— Ми поїдемо у цих санях? — спитала панянка, показуючи на сріблястого ведмедя. — Я зроду таких красивих саней не бачила.

— Не знаю, хто на них їздив досі, це здобич. Тепер ми їздитимемо удвох із тобою, і вони вельми нам знадобляться, — адже у мене в гербі намальована панна на ведмеді. Є ще одні Кмитиці, на прізвисько Хоругви, ті, які ведуть свій рід від Филона Кмити Чорнобильського, але він не з того коліна, з котрого походять Великі Кмити.

— А коли ти, милостивий пане, здобув цього ведмедя?

— А тепер ось, у цій війні. Ми, бідолашні *exules*⁷, утратили всі багатства, наше тільки те, що дасть як здобич війна. Ну, а я вірно

служив цій панії, от вона мене й нагородила.

— Дай же, Боже, тобі панію щасливішу, бо ця одного нагородить, а у всієї любої вітчизни від такого сльози ллються.

— Тільки Бог перемінить це та гетьмани.

Сказавши так, Кмитиць закутав панні Олександрі ноги білою вовчою пащею, підбитою також білим сукном, потім усівся сам, гукнув візникові: «Рушай!» — і коні зірвалися й помчали.

Морозне повітря забило від швидкості дух, і вони змовкли. Чути було тільки свист мерзлого снігу під полоззями, форкання коней, тупіт копит та крик візника.

Нарешті пан Анджей нахилився до Оленьки:

— Тобі добре, милостива панно?

— Добре, — відповіла вона, піднявши муфту і притиснувши її до губ, щоби вітер не забив духу.

Сани мчали як вихор. Стояла ясна морозна днина. Сніг виблискував так, ніби хтось сипав іскрами. Над білими покрівлями хат, що скидалися на снігові пагорби, здіймався високими стовпами рожевий дим. Табуни ворон, гучно каркаючи, літали перед саньми поміж безлистими придорожніми деревами.

Від'їхавши з версту від Водоктів, звернули на широку дорогу, в темний бір, що стояв глухий, сивий та безмовний, ніби спав під шапками наморозі. Дерев, мигляючи перед очима, здавалося, тікали кудись назад, а сани мчали дедалі швидше, неначе у коней вирости крила. Від такої їзди огортає насолода, паморочиться голова, запаморочилася вона і в панни Олександри. Відкинувшись назад, вона заплющила очі, цілком віддавшись стрімкому бігові. Відчула солодку втому, й примарилося панні, що цей оршанський боярин викрав її та мчить вихором, а вона умліває, і нема у неї сили ні чинити спротив, ані кричати... А коні летять швидше й швидше... І чує Оленька, що обіймають її чийсь руки... чує, нарешті, спекотний, як полум'я, поцілунок на губах. І не може дівчина розплющити очей, вона мов уві сні. А коні летять, летять! Сонну панну розбудив тільки голос, що запитував:

— Чи кохаєш ти мене?

Вона розтулила очі:

— Як власну душу!

— А я не на життя, а на смерть!

Знову соболиний ковпак Кмитиця нахилився над кунячою шапочкою Оленьки. Вона сама тепер не знала, що їй більше до вподоби: поцілунки чи ця дивовижна їзда?

І вони летіли далі, й усе бором та бором! Дерева втікали назад цілими полками. Сніг рипів, коні форкали, а вони були щасливі.

— Я б до кінця світу хотів так їхати! — вигукнув Кмитиць.

— Що ми робимо? Це гріх! — прошепотіла Оленька.

— Ну який там гріх! Дай-но ще погрішити.

— Більше не можна. Митруни вже недалеко.

— Чи далеко, чи близько — все одно!

І Кмитиць підвівся на санях, підняв руки й почав кричати, немовби в грудях його не могла вміститися вся радість.

— Ге-ей! Ге-ей!

— Гей-гоп! Гей-гоп! — відгукнулися товариші із задніх саней.

— Чого це ви так кричите! — запитала панна.

— А просто так! На радощах! Крикни-но й ти, милостива панно!

— Ге-ей! Гей-гоп! — пролунав дзвінкий і тоненький голосок.

— Моя ти королево! До ніг тобі впаду!

— Товариші сміятимуться.

Після насолоди їх поійняла радість, шумлива, шалена, як шаленою була їзда.

Кмитиць заспівав:

Дівчина красна у поле зорить,

В чистее поле!

— Мамо, кіннота із лісу летить,

О, моя доле!

— Доню, на рицарів ти задивляться не смій!

Хай їдуть мимо.

Рветься серденько твоє із грудей

Слідом за ними!

— Пане Анджею, хто навчив тебе такої гарної пісні? — допитувалася панна Олександра.

— Війна, Оленько. Ми її в обозі від нудьги співали.

Подальшу розмову урвав відчайдушний крик із задніх саней:

КУПИТИ